

ماهنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)

علمی^۱

سال سیزدهم - شماره دهم - دی ۱۳۹۹ - شماره پیاپی ۵۶

سطح فکری شعر خراسانی، بررسی موردی: اسطوره جم، تحولات و دگردیسی آن به سلیمان نبی (ع)

(ص ۲۱-۱)

جمیله اعظمیان بیدگلی^۲، امیرحسین ماحوزی^۳ (نویسنده مسئول)، محمود

طاووسی^۴

تاریخ دریافت مقاله: تاریخ پذیرش قطعی مقاله:

چکیده:

جم، نخستین انسان در اسطوره آفرینش ایرانی و سلیمان، سومین پادشاه سامی در میان قوم بنی اسرائیل است. آشنایی ایرانیان با سلیمان از طریق قرآن مجید و مفسران، نخست، سبب مطرح شدن همسانی جم و سلیمان در متون تاریخی گردید و سپس به شعر فارسی راه یافت. هدف از این پژوهش، افزون بر یافتن ارتباط میان این دو شخصیت یاد شده، شناختی نوین از اسطوره جم در آینه سلیمان است. نتایج این پژوهش کیفی - کمی با روش توصیفی - تحلیلی بدین قرار است: الف. عمده ترین علت در همسانی و درآمیختن جم با سلیمان، افزون بر ورود و گسترش اسلام در این سرزمین، شباهاتی چند در این دو شخصیت است. ب. در شعر سبک خراسانی گرچه سلیمان از نظر فراوانی بر جم پیشی میگیرد، اما، سلیمان با اکتساب عناصر و همجواری جم تأثیرپذیرنده و جم به سبب قدمت، اهمیت موضوع، گستردگی عناصر، تنوع فرهنگی اقوام ایرانی و انعطاف پذیری ذاتی اساطیر نقش تأثیرگذار را داراست.

کلید واژه: جمشید، سلیمان، مطالعه موردی، سبک خراسانی، تأثیرگذاری و تأثیرپذیری، وام دادن و وام گرفتن

۱- تمام مجلات علمی پژوهشی کشور از ابتدای سال ۹۸ به دستور وزارت علوم به مجلات علمی تغییر نام داده‌اند.

۲- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی. واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی رودهن. ایران
(St.J_azamian@riau.ac.ir)

۳- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه پیام نور دماوند. دماوند. ایران
(ah.mahoozi@damavand.tpnu.ac.ir)

۴- استاد گروه زبان و ادبیات فارسی. واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران
(m.tavoosi@riau.ac.ir)

Intellectual level of Khorasani Poetry Style : Case Study, Myth of Jam and Its Transformation and Evolution to Solomon The Prophet

Jamileh Azamian Bidgoli^۱, Amirhosein Mahoozi^۲ (corresponding author), Mahmood Tavoosi^۳

Abstract

Jam is the first human being in Iranian myth of creation and Solomon is the third Sami king of Israelite people. The Iranian people's familiarity with Solomon through the Holy Quran and its interpreters contributed to the thematic coincidence of Jam and Solomon within the historical texts and , in consequence, entered into the Persian poetry. The current research intends to determine the relationship between both of these figures while also providing a new recognition of Jam mirrored through Solomon. The results of this quantitative- qualitative research which used an analytical descriptive method include: a) – the most prominent reason for coincidence and intermingling of Jam and Solomon is their similar personalities together with Islam's entrance into their land, b)- although Solomon overtakes Jam in terms of frequency within the Khorasani style of poetry , he is influenced by the length, importance, generality of the elements, cultural variety of the Iranian people and intrinsic flexibility of the myths while Jam appears to influence them.

Keywords: Jam, Solomon, Case study, Khorasani style, Effectiveness and affectivity, lending and borrowing

^۱ - Ph.D student of Persian language and literature, Islamic Azad University, Roudehen branch, Iran (St.J_Azamian@riau.ac.ir)

^۲ - Assistant professor at the department of Persian language and literature, Damavand Payam E Noor University, Damavand, Iran (ah.mahoozi@tpnu.ac.ir)

^۳ - Instructor at Persian language and literature department, Islamic zad University, Roudehen Branch, Roudehen , Iran (m.tavoosi@riau.ac.ir)

۱- مقدمه

اسطوره جم با خاستگاهی هند و اروپایی، در میان اقوام ایرانی، ماندگارترین روایت در میان افسانه‌های آفرینش نخستین انسان از جمله: «هوشنگ، کیومرث، طهمورث و سیاوش» است (نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار، کریستن سن، ج ۱: صص ۱۶۳-۲۶۴؛ شاهنامه و موضوع نخستین انسان، خالقی مطلق: ص ۲۲۷). این اسطوره در گذرگاه زمان، بنا بر انعطاف‌پذیری و انطباق‌پذیری ذاتی اساطیر (اسطوره، روتون: صص ۷، ۷۵)، از سوی آیینها، ادیان، عامه مردم و پارسی‌گویان، پس از بهره‌برداری به درختی تنومند با شاخ و برگهای اضافی و مرتبط تبدیل میشود. پس از ظهور اسلام، جم در ادبیات حماسی، در بخش اساطیری شاهنامه، چهارمین پادشاه پیشدادی و در دیگر انواع شعر فارسی، به پادشاهی بزرگ تغییر می‌یابد. در این برهه تاریخی، اجزا و عناصر قدیم اسطوره جم همچون «نخستین انسان بودن، فرزندی ویونگهونت، نخستین توصیه کننده به خوردن گوشت حیوانی، دارنده سوورا و آشترا، صاحب گردونه و غیره» با اجزا و زیرمجموعه‌های تازه و منشعب از عصر طلایی چون «جام، شراب، شادمانی، نوروز، بزم و تخت» پیوند خورده و به سبب رخدادهای تاریخی با شخصیت‌هایی چند از جمله «سامی، ایرانی و یونانی» همجوار درمی‌آمیزد. از سوی دیگر سلیمان، فرزند داوود، با خاستگاهی سامی، در تورات، سومین پادشاه بنی‌اسرائیل و در قرآن مجید وارث داوود و پیامبر معرفی میشود. دستاوردهای وی در تورات بطور مبسوط و در قرآن مجید، گذرا و بی‌جزئیات در لابلای سوره‌هایی چند قرار دارد. ایرانیان پس از ورود اسلام به این سرزمین، از طریق قرآن مجید و مفسران با این شخصیت سامی آشنا شده و همسانی جم با شخصیت‌های سامی بویژه سلیمان، نخست، در متون تاریخ اسلامی (المعارف، دینوری: ص ۶۵۲) مطرح و سپس به شعر فارسی راه می‌یابد. در شعر فارسی سلیمان پس از پیروزی بر رقبای سامی خود مستقلانه در کنار جم قرار گرفته و سپس با او درمی‌آمیزد. سرانجام سلیمان از نظر فراوانی بر جم پیشی میگیرد. در این پژوهش، نخست، دلیل یا دلایل همسانی و اختلاط جم با سلیمان مطرح و در ادامه علل چیرگی بسامد سلیمان توصیف و تحلیل شده است. پس از مطرح کردن انتقال یافتن عناصر و همجواری جم به داستان سلیمان، سرانجام با ارائه جدولهایی مبتنی بر جامعه آماری علل این انتقالها بیان میشود.

۲-۱- پیشینه تحقیق: افزون بر منابع مورد مطالعه، چیز دیگری یافت نشد.

۳-۱- نوآوری تحقیق: این پژوهش کیفی- کمی، نه تنها مسلسل وار بر منابع هند باستان، اوستا، متون فارسی میانه، تورات، قرآن مجید، منابع تاریخ عهد اسلامی و شعر فارسی (از آغاز تا قرن ششم) مبتنی است، بلکه، برای نتیجه‌گیری با جامعه آماری و جدولهایی از جمله: جدول بسامدی، جدول ویژگیهای جم و سلیمان، جدول عناصر و همجواری انتقالی از اسطوره جم به داستان سلیمان همراه است.

۴-۱- پرسشهای تحقیق: ۱- چرا همسانی جم و سلیمان مطرح میشود؟ ۲- چرا سلیمان، غالباً از نظر بسامد در شعر سبک خراسانی بر جم پیشی میگیرد؟ ۳- چه دلایل و شواهدی بیانگر تاثیرگذاری و وام‌دهندگی اسطوره جم در این مبادله فرهنگی در شعر سبک خراسانی است؟

۵-۱- روش تحقیق: این پژوهش کیفی- کمی، به صورت کتابخانه‌ای و به شیوه توصیفی- تحلیلی است. اسطوره جم به ترتیب قدمت، نخست، در اوستای گاهانی، اوستای متأخر و متون فارسی میانه و سپس در متون تاریخ عهد اسلامی توصیف و تحلیل میشود. در ادامه به استناد اشعار سبک خراسانی، عناصر، اجزا، همجواران اسطوره جم و بسامد آن پس از توصیف و بررسی در جدولهایی با جامعه آماری ارائه میگردد. از سوی دیگر، عناصر و اجزای داستان سلیمان به ترتیب قدمت و فراوانی آن، با استناد به تورات، قرآن مجید و اشعار سبک خراسانی مشخص شده و در جدولهایی ارائه میگردد. نتیجه نهایی این پژوهش حاصل مقایسه اجزا، عناصر و همجواران اسطوره جم و سلیمان در شعر پارسی‌گویان سبک خراسانی است.

۲- اسطوره

۱-۲- «اسطوره»، حکایت‌کننده تاریخ مقدس و بازگو کننده حادثه‌ای رخ داده در زمانی ازلی و آغازین موسوم به زمان اساطیری است، به عبارتی، اسطوره‌ها، بیانگر چگونگی ایجاد شدن واقعیتی به دلیل اعمال موجودات ماورالطبیعی هستند. (اسطوره و واقعیت، الیاده: ص ۱۸)

۲-۲- اسطوره جمشید (توآمان درخشان):

اسطوره جمشید، خاستگاهی هند و اروپایی دارد. در اساطیر اسکانندیناوی به صورت «غول یمیر»، در وداهای هندی، «نخستین انسان نامیرا» و در اوستای گاهانی «نخستین گناهکار و توصیه‌کننده به خوردن گوشت حیوانی» است (گاهها، پورداوود: ص ۳۷؛ مقدمه‌ای بر دین ایران باستان، مالاندرا: ص ۲۲۱). این اسطوره در اوستای متأخر، فارسی میانه، منابع تاریخی عهد اسلامی و شعر سبک خراسانی در گذر زمان به دلیل انعطاف‌پذیری و انطباق‌پذیری ذاتی به درختی تنومند با شاخ و برگ‌های اضافی و مرتبط تبدیل می‌شود. جم در هند باستان، Yama؛ اوستایی، Yima؛ فارسی میانه، Jam و در فارسی به صورت جم و در معنای «توآمان و همزاد» آمده (Bartholomae, Altiranisches worterbuch, Justi, Iranisches Namenbuch, ۱۳۰۱-۱۳۰۰: ص ۱۴۴؛ Yervsalem, Humbach, Studies of Arabic and Islam, ۱۳۰۰: ص ۶۹) جم فقط، یک بار در گاهان و در سایر بخش‌های اوستا، گاه، به تنهایی و زمانی با ترکیب واژه Xšaeta به صورت جمشید به چشم می‌خورد (یشتها، پورداوود: ص ۱۸۰). جزء دوم واژه جمشید در فارسی میانه به «Set / Šed» و در فارسی نوین، به «شید» تطوّر می‌یابد. برای آن، معناهای «درخشان، با

شکوه و شاه» را پیشنهاد می‌کنند. (نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار، کریستن‌سن: ج ۲: ص ۳۴۳؛ جمشید، بهرامی: ج ۱۸: ص ۳۴۵) در عهد اسلامی، و در تمام متون تاریخی این دوره، به جزء دوم توجه و به طور غالب «شید» را «پرتو و روشنایی» معنا می‌کنند.

۱-۲-۲- **جم در گائدها:** در قدیم‌ترین سند ایرانی؛ یعنی: گائدها، در میان شاهان باستان و قهرمانان افسانه‌ای، تنها، یک بار، از «جم»، سخن به میان می‌آید و «جم پسر ویونگهان در زمره گناهکارانی قرار می‌گیرد که نخستین بار خوردن گوشت را برای خوشنود ساختن مردمان توصیه می‌کند» (گائدها، پورداوود: ص ۳۷).

۲-۲-۲- **جم در اوستای متأخر:** این واژه نوظهورانه با کلمه Xšaeta ترکیب و به صورت جمشید پدیدار می‌شود. «زیبایی، درخشانی و دارندگی گله‌های نیک» از اوصاف جم بوده و دوره فرمانروایی وی با دو روایت « ۹۰۰ یا ۱۰۰۰ ساله» توأم است: (وندیداد، رضی: ج ۱: صص ۲۰۷-۲۰۸؛ یشتها، پورداوود: ج ۲: ص ۱۹۳). جم، فرزند ویونگهان در این متون، اینگونه می‌آید: «عطیه‌ا هوره مزدا به ویونگهونت به پاداش تهیه نخستین افشره هوم؛ دارنده فره؛ شهریار هفت اقلیم؛ دست یابنده به دیوها و بی‌بهره گرداننده دیوان از ثروت، فراوانی گله و سودها؛ نخستین گفتگوکننده با هورمزد و پذیرنده شهریاری زمین برای بالانیدن آن؛ دارنده پادشاه عصر طلایی؛ دارنده دو ابزار جادویی موسوم به «سوورا و اشترا» از جانب اهورامزدا؛ گستراننده زمین پس از هر سیصد سال به سبب افزایش آدمیان و جانوران؛ سازنده ور؛ (یسنا، پورداوود: صص ۱۵۹-۱۶۰ یشتها، پورداوود: ج ۲: صص ۳۳۶-۳۳۷؛ وندیداد، رضی: ج ۱: صص ۲۰۸-۲۰۹) دور کننده چهار عیب «همنشینی نادرست، بدعت، خودخواهی و مستی»؛ آموزش دهنده تهیه غذای حیوانی به آدمیان (نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار، کریستن‌سن: ج ۲: صص ۳۰۸-۳۰۹) تقدیم کننده قربانی به ایزدانی چند از جمله: «ارت، اردویسور ناهید، وای و درواسپ»؛ گوینده سخن ناراست و در نتیجه جدا شدن فره از وی در سه مرتبه؛ سرگردانی در جهان و پنهان شونده در زمین» (یشتها، پورداوود: ج ۲: صص ۱۰۲-۳۳۷، ۱۴۸، ۱۹۳، ۲۴۵، ۳۳۹، ۳۸۰-۳۸۱).

۳-۲-۲- **جم در متون فارسی میانه:** «جم، فرزند ویونگهان و برادر تهمورث، سپیتور و نرسی(رشن چین) معرفی می‌شود» (بندهشن، بهار: ص ۱۴۹؛ حماسه‌سرایی در ایران، صفا: ص ۴۲۹). در آثار این عهد برای نخستین بار، برای ویونگهان اجدادی می‌آورند که به کیومرث ختم می‌شود. این روایتهای تازه بیانگر بهره‌برداری زرتشتیان از این اسطوره است. واژه متصل به جم؛ یعنی، «شید» در معنای «روشنی و درخشانی» با بسامد فراوان در اوستای متأخر و متون فارسی میانه است. بنابراین این معنا، دیگر معانی پیشنهادی پژوهشگران متأخر را منتفی می‌کند. ویژگیهای جم در این عهد بدین قرارند: «نامیرا آفریده شدن جم همچون

آفرینش نامیرای فریدون و کاووس (مینوی خرد، تفضلی: ص ۲۳)؛ برترین انسان گیتی؛ انتساب وجود گیتیانه زرتشت بدو (وزیدگی‌های زاداسپرم، راشد محصل: صص ۵۵ - ۵۶)؛ موجودیت یافتن فره کیانی با جم (بندهشن، بهار: ص ۱۰۲)؛ سامان بخشیدن تمام امور با کمک سه آتش «خره، گشنسب و برزین»؛ قرار دادن آذرخره به دادگاه در خوارزم؛ ساختن خانه‌ای از جواهر مشهور به مانش‌های عظیم در البرز؛ دارنده یکی از هفت آشیان سغد (بندهشن، بهار: صص ۱۳۷، ۹۱؛ شهرستانهای ایران، تفضلی: ج ۳: ص ۳۳۴). دور کننده آژ و نیاز از آدمیان (نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار، کریستن سن: ج ۲: ص ۳۲۵)؛ معیار و سنجه قرار گرفتن برای پادشاهی نیک (حماسه‌سرایی در ایران، صفا: ص ۴۲۹)؛ قرار دهنده هر چیز در اندازه خویش؛ درآورنده طهمورث از شکم دیوان (داستان گرشاسب، طهمورث و جمشید، مزدآپور: ص ۱۸۹)؛ فرمانروایی ۶۱۶ تا ۱۰۰۰ ساله بر جهان (بندهشن، بهار: صص ۱۳۹، ۱۵۵)؛ نمونه‌های نخستین و نخستین شهریار، کریستن سن: ج ۲: صص ۳۲۳-۳۲۵)؛ فرمانروایی بر مردمان و دیوان؛ چیرگی بر هفت کشور؛ کوتاه کننده دست دیوان از خراب گردانیدن جهان (نمونه‌های نخستین و نخستین شهریار، کریستن سن: ج ۲: ص ۳۲۵)؛ حماسه‌سرایی در ایران، صفا: ص ۴۲۹)؛ آوردن پیمان از دورخ در ماه فروردین، روز خرداد و بازگشتن به جهان (روز هرمزد و ماه فروردین، میرزای ناظر: ص ۵۷)؛ فرمانبرداری ابرها و بادها از جم؛ ایجاد کننده دوران بی‌مرگی (نمونه‌های نخستین و نخستین شهریار، کریستن سن: ج ۲: ص ۳۲۵)؛ تقسیم‌گر مردم به چهار طبقه اجتماعی «رزمیان، موبدان، کشاوران و و پیشه‌وران» (حماسه‌سرایی در ایران، صفا: ص ۴۲۹)؛ دمیدن در «صور زرین» (وزیدگی‌های زاداسپرم، راشد محصل: ص ۱۰۲)؛ جدا شدن فره از جم؛ بنیان‌گذار ور؛ ازدواج کردن جم و جمگ با دو روایت: الف. به عنوان نخستین زوج بشری و پدید آورنده نسل بشر. ب. خفت و خیز کردن جم و جمگ با دیوان و پدید آورنده حیوانات گوناگون؛ کشته شدن جم در پایان هزاره با روایاتی چند و کین‌خواهی فریدون پس از بریده شدن جم» (نمونه‌های نخستین و نخستین شهریار، کریستن سن: ج ۲: صص ۳۲۴-۳۲۵)؛ وزیدگی‌های زاداسپرم، راشد محصل: صص ۸۴، ۱۳۷، ۱۴۲، ۱۴۹ - ۱۵۰)

۴-۲-۲- **جم در تاریخ عهد اسلامی:** جم در متون این دوره «پادشاه پیشدادی»، «پادشاه» و «موبد-شاه» است. (المعارف، دینوری: ص ۶۵۲؛ شاهنامه، فردوسی: ج ۱: صص ۴۲-۴۳). در غالب این منابع، جم، فرزند ویونجهان است. در این دوره، معنای جزء اول جمشید بنا به دلایلی از جمله: قدمت، بدیهی شمردن معنای اساطیر و فراموشی ناشی از گذشت زمان از خاطرها رفته و جزء دوم آن؛ یعنی: «شید» را به اتفاق «فروغ و روشنایی» می‌دانند. دیگر اوصاف جم بدین قرار می‌آید: زیباترین و تنومندترین بشر در روزگار خویش (تاریخ الرسل و الملوك، طبری: ج ۱: ص ۱۷۸)؛ نیرومند و شکار کننده شیر؛ کامل در عقل،

علم و رای (تاریخ الرسل و الملوک، طبری: ج ۱: ص ۱۷۸؛ گرشاسب نامه، اسدی طوسی: ص ۴۷؛ کوش نامه، ایرانشان بن ابی الخیر: ص ۳۷۳)؛ مستجاب الدعوه (آفرینش و تاریخ، مقدسی: ج ۱: صص ۴۳۸، ۴۱۶ و ۵۰۰)؛ مهربان (تاریخ ثعالبی، ثعالبی: ص ۱۷)؛ نیکو سیرت؛ پرهیبت و ترساننده تبهکاران (تجارب الامم، مسکویه: ج ۱: صص ۵۶-۵۸)؛ فرهمند (شاهنامه، فردوسی: ج ۱: صص ۴۲-۴۳)؛ شرایخوار (گرشاسب نامه، اسدی طوسی: ص ۴۵)؛ مقیم فارس (المعارف، دینوری: ص ۶۵۲)، دماوند (تاریخ الرسل و الملوک، طبری: ج ۱: ص ۱۷۴)، باسیان (الفهرست، ابن ندیم: صص ۲۰-۲۱) و اصطخر (فارسنامه، ابن بلخی: ص ۱۰۳)؛ فرمانروایی بنا به روایاتی چند از ۳۳۳ سال تا ۱۰۱۰ سال (المعارف، دینوری: ص ۶۵۲؛ الکامل، ابن اثیر: ج ۱: صص ۶۴-۶۷)؛ استحکام بخشیدن ارکان ملک؛ وصل کردن آثار و نشانه‌های پادشاهی؛ نوروز را عید قرار دادن. (المعارف، دینوری: ص ۲۶)؛ فرمانروایی بر هفت کشور (تاریخ الرسل و الملوک، طبری: ج ۱: صص ۱۷۴-۱۷۸)؛ انجام دادن امور در پنجاهه‌ها و سده‌ها همچون: ابداع ابزارهای جنگی، ریسندگی، بافندگی، شستن پارچه، دوختن جامه؛ جنگیدن با دیوان؛ چیرگی بر آنها و به کار گماردن آنها در ساخت و ساز؛ ترکیب کردن گل و آب؛ ساخت کاخها؛ گرمابه‌ها؛ استخراج کانیها از درون زمین؛ برآوردن گوهرها از دریا؛ کشف عطریات؛ ابداع گسترده‌ترینها؛ ساختن کشتی؛ ظهور نجوم و پزشکی؛ نگارگری بر کشتیها و نقاشی و ترکیب رنگها (تاریخ الرسل و الملوک، طبری: ج ۱: صص ۱۷۵-۱۷۹)؛ شاهنامه، فردوسی: ج ۱: صص ۴۳-۴۲)؛ تقسیم کردن مردم به طبقات چهارگانه اجتماعی «روحانیون، رزمیان، کشاورزان و پیشه‌وران» (تاریخ الرسل و الملوک، طبری: ج ۱: صص ۱۷۵-۱۷۹)؛ شاهنامه، فردوسی: ج ۱: صص ۴۲-۴۳)؛ حفر کردن رودها و جویها مانند: سیحون، جیحون، فرات، دجله، مهران و ...؛ ساختن پل‌هایی از جمله پل دجله؛ بنیان نهادن شهرهایی چند همچون اصطخر، مزار، طوس و همدان (تاریخ پیامبران و شاهان، حمزه اصفهانی: صص ۱۰، ۲۰)؛ آفرینش و تاریخ، مقدسی: ج ۲: صص ۵۹۴، ۶۱۶؛ آثارالباقیه، بیرونی: صص ۲۶۷-۲۶۹؛ مجمل التواریخ و القصص، بهار: ص ۴۰)؛ تعیین کردن حدود شهر تیسفون و برآوردن کاخ تیسفون در مدائن (تاریخ پیامبران و شاهان، حمزه اصفهانی: صص ۳۱، ۳۲؛ مجمل التواریخ و القصص، بهار: ص ۴۰)؛ ساختن خانه‌هایی بزرگ از سنگ خارا؛ برپا کردن سه قلعه موسوم به سه گنبدان در میان شهر اصطخر و قرار دادن قلعه اصطخر به عنوان خزانه (فارسنامه، ابن بلخی: ص ۱۰۳)؛ خراب گردانیدن استودانها و خداوند به پاداش آن عمل مردم را از پیری، حسد، نابودی، اندوه و دیگر مصائب در امان داشتن؛ نامیرا گردانیدن جانوران و افزون شدن آنها؛ گسترانیدن سه برابری زمین؛ فرمان شستشو دادن به مردم برای پاک شدن از گناه؛ تعیین کردن مقادیر و اوزان؛ برآوردن مروارید از دریا در روز هرمز از ماه آذر؛ کشف نیشکر و فراوری آن در روز پنجم فروردین؛ برگزیدن انقلاب صیفی برای آغاز سال (آثارالباقیه، بیرونی: صص ۲۶۶-

۲۶۹)؛ ساختن چهار خاتم برای چهار گروه رزمیان، مالیات گیرندگان، دادگاهیان و چارها و بریدها (تجارب الامم، مسکویه: ج ۱: صص ۵۶-۵۸؛ الکامل، ابن اثیر: صص ۶۴-۶۷)؛ آوردن دین صابی (مروج الذهب، مسعودی: ج ۲: صص ۲۲۶-۲۲۷)؛ تازه گشتن بت پرستی در عهد جم (آثارالباقیه، بیرونی: ص ۲۶۶)؛ نخستین بزرگ شمارنده‌ی آتش و فراخوانده‌ی مردمان به بزرگداشت آن (مروج الذهب، مسعودی: ص ۸۱)؛ تقدم بخشیدن به سالخوردگان (تجارب الامم، ثعالبی: صص ۱۳-۱۷)؛ مستجاب الدعوه بودن و گسترانیدن زمین به اندازه ۳۰۰ هزار فرسخ (آفرینش و تاریخ، مقدسی: ج ۱: ص ۵۰۰)؛ گفتگو با کالیل (آثارالباقیه، بیرونی: صص ۲۷۹-۲۸۰)؛ نهادن نوروز (تاریخ الرسل و الملوك، طبری: ج ۱: صص ۱۷۴-۱۷۸)؛ آثارالباقیه، بیرونی: صص ۲۶۶-۲۶۷)؛ گریختن به زابل، هند و چین در پایان زندگی و سرانجام به دست ضحاک کشته شدن در شانزدهم دی ماه (اخبار الطوال، دینوری: صص ۲۸-۲۶)؛ شاهنامه، فردوسی: ج ۱: ص ۴۸؛ گرشاسب نامه، اسدی طوسی: صص ۶۴-۶۹؛ کوش‌نامه، ایرانشان بن ابی‌الخیر: صص ۱۸۷-۱۸۹؛ آثارالباقیه، بیرونی: صص ۲۷۹-۲۸۰).

۵-۲-۲- آمیختگی جم و سلیمان: ابن قتیبه دینوری (المعارف: ص ۶۵۲) در طلیعه تاریخ‌نویسی عهد اسلامی، جم را همان سلیمان می‌انگارد و سپس مقدسی (آفرینش و تاریخ: ج ۱: ص ۴۷۴)، اصطخری (المسالك و الممالك، صص ۱۰۹، ۱۲۸)، ابن ندیم (الفهرست: ص ۵۴۹) و ثعالبی (تجارب الامم: ص ۱۳) به این همسانی اشاره میکنند. این همسان‌انگاری به شعر فارسی راه می‌یابد. سلیمان بطور مستقل در کنار اسطوره جم قرار گرفته و پس از درآمیختگی، جم در معنای سلیمان به کار میرود. افزون بر علل بنیادینی چون قرار گرفتن این سرزمین در زمره متصرفات جهان اسلام و فراموش شدن اهداف و اجزای اساطیر در گذر زمان میتوان بدین موارد هم اشاره کرد: شباهتهایی چند در دو داستان جم و سلیمان (شباهتهایی چند در دو داستان جم و سلیمان، مدرسی: ص ۶)؛ انعطاف‌پذیری ذاتی اساطیر (اسطوره، روتون: ص ۷)؛ درآمیختن پیوندهای ملی و دینی برای حفظ میراث‌های فرهنگی (آمیختگی حکایت‌های جمشید و سلیمان و انعکاس آن در ادبیات فارسی، دزفولیان و صحرائی: ص ۷۵).

۶-۲-۲- ویژگیهای جمشید در شعر سبک خراسانی

جدول شماره ۱: ویژگیهای جم در شعر سبک خراسانی

ردیف	نام شاعر	ویژگیهای جمشید	همجواران جم به صورت مراعات‌النظیر و اشارات ضمنی
۱	منچیک ترمذی	ساغر جم	
۲	رودکی	میرایی، پادشاهی	
۳	فردوسی	پادشاهی-موبدی، فره، فرزند طهمورث با تاج زرین، فردارنده، خورشیدسانی (ضمنی)، هفتصد سال فرمانروایی، فرمانروایی بر جهان، صد سال پنهان زیستن، ابداع اسلحه و لباس رزم، گنج نهادن، تهیه جامه، ریسندگی، بافندگی، شستن لباس و دوخت جامه، تقسیم مردم به ۴ طبقه، کشف پزشکی و نجوم، اکتشاف بوهای خوش، به کارگیری دیوان در ساخت تخت (گردونه) و حمل آن توسط دیوان، سفر کردن با کشتی، نوروز نهادن مردم در روز سوار شدن جم بر تخت، می نوشی و شادمانی کردن مردم، ناسپاسی و دور شدن از فره، گرفتاری در دریای چین، دونیم شدن با اره ضحاک، جم و خورشید، فریدون نواده جم.	
۴	فرخی	پادشاهی، جاه و مقام، توانایی، بزرگی، بزم، تخت طلا، گنج پنهان، ساختن مدائن، صد حاجب و سالار داشتن، سیرت نیک، جم و خورشید، جهانداری، مرتبت، ولایت و امارت	فریدون، اسکندر، قباد، قارون
۵	عنصری	پادشاهی، نوروز و سده نهادن، جم و خورشید	فریدون
۶	منوچهری	پادشاهی، میخوارگی، شراب دختر جم، عزت داشتن، جم و خورشید	نوح
۷	لامعی گرگانی	درگاه باشکوه، یل بودن، جم و خورشید	
۸	اسدی طوسی	پادشاه، میخوارگی جم، بخت برگشتگی، ده سال آوارگی، رفتن به زابلستان و ازدواج در آنجا، آوردن فرزند به نام تور، فرزندان تور تا گرشاسب: شیداسب، طورگ، شم، اثرط، ابداع تیر و کمان، دانشمند بودن، زیبایی، با دانش، فره پادشاهی، خورشیدچهره‌گی، فرزند طهمورث، صاحب تاج و تخت، خداپرستی، جام شراب، رفتن به هند، رفتن به چین، با اره ضحاک دو نیم شدن، جم و خورشید	هود

۹	ازرقی	پادشاهی، فرمانروایی بر جهان، حشمت	اسکندر (وجه اشتراک: فرمانروایی بر جهان)
۱۰	ناصر خسرو	پادشاهی، جاه و مقام، تخت طلا، فرمانروایی جهان، مشروعیت بخشیدن به دیگران، افسر (تاج)، بنا کردن پایتخت افراسیاب شهر پیکند، نامداری، ملک، درویش و مفلس رفتن جم از جهان (= میرایی)، فرمانروایی بر دیوان	فریدون
۱۱	قطران تبریزی	پادشاهی، مقام و جاه، مشروعیت بخشی، زیبایی، بیداری، عمر طولانی، فرمانروایی طویل، جم و خورشید	فریدون
۱۲	ابوالفرج رونی	مقام و جاه، نامداری	کیقباد
۱۳	فخرالدین اسعد	مشروعیت بخشی، دولت، اسیر کردن دیوان، ویس از نژاد جم به شمار آمدن (مشروعیت بخشی)، گوهر خود را بر باد دادن، جم و خورشید	
۱۴	مسعود سعد	پادشاهی، مقام و جاه، بزرگی، تخت، دولت، نیک سرشتی، حشمت، جشن نهادن، جم و نور، جمشید و خورشید، سیرت و نهاد نیک، مرتبه داشتن	فریدون، اسکندر، هوشنگ، کیخسرو، قباد
۱۵	ایرانشان بن ابی‌الخیر	پادشاه، هزار سال فرمانروایی، برادر طهمورث، زیبا چهرگی، جام جمشید (نماد دانش بسیار)، بی مرگی، رفتن به چین با همسر چینی، فارک و نونک دو فرزند وی، نونک، مهارو، آبتین و فریدون، فارک و سه دفتر دست نویس جم، ماهنگ پدر همسر جم، بیشه ارغون، مهرج هندی، پنجاه سال در زندان، مرگ به دست ضحاک در چین، دین جمشید، جمشید و خورشید	مهر (= محبت)، ابراهیم
۱۶	بانو گشسب نامه	پادشاهی، تخت طلا، خورشید و جمشید	
۱۷	عثمان مختاری	ن	
۱۸	امیرمعزی	پادشاهی، بزم، گنج خانه، نوروز، میخوارگی، دولت، جام جم (با وجه شبه شراب، روشنایی و اسرارنمایی)، چهره تابان، و خورشیدگونه، ضحاک و فریدون کینه کش، فر و شکوه، داشتن صد هزار بنده، هنر (جنگاوری) جم و خورشید، جشن نهادن	فریدون، اسکندر، کاووس، خضر، افراسیاب، ضحاک

ویژگیهای جمشید بنا بر جدول شماره ۱، در شعر سبک خراسانی: ما در این پژوهش تمام ابیات مرتبط با جم را در دیوانهای شعرا برشمرده و آمارش را در جدول بالا آورده ایم منتهی برای نمونه برخی از ابیات نیز ذکر میگردند:
ب. ویژگیهای جم در سبک خراسانی تا قرن ششم بدین قرارند:
من نه خاقانم کز کاسه فغفور خورم من کجا، حوصله ساغر جمشید کجا

ساغر جم: (شرح احوال و اشعار شاعران بی‌دیوان، ادیب ترمذی: ص ۲۱۹)
تو چگونه جمی که دست اجل بر سر تو همی زند سرباش
میرایی: (دیوان، رودکی: ص ۶۰۴)
مگو مگو که چون کیقباد یا چو جم است حدیث او دگر است از حدیث جم و قباد
همجواری جم و قباد: (دیوان، فرخی: ص ۳۵)
سده جشن ملوک نا مدار است ز افریدون و از جم یادگار است
جشن سده یادگار فریدون و جم: (دیوان، عنصری: ص ۱۴)
نوروز بزرگ آمد آرایش عالم میراث به نزدیک ملوک عجم از جم
نهادن نوروز: (ص ۱۸۰)
بنشین خورشیدوار می خور جمشیدوار فرخ و امیدوار چون پسر کیقباد
میخوارگی: (دیوان، منوچهری: ص ۲۰)
پیش آیدم باغ ارم پر چتر و خرگاه و خیم از طبل و منجوق علم چون در گه جمشید یل
یل بودن: (دیوان، لامعی گرگانی: ص ۹۱)
یکی گوید شریفم من عرابی گوهر و نسبت یکی گوید عجم را پادشا مر جد من بد جم
مشروعیت دادن: (دیوان، ناصر خسرو: ص ۸۰)
ماننده خورشید بی‌عدیلی ماننده جمشید با جمالی
زیبایی: (دیوان، قطران تبریزی: ص ۳۶۷)

۳- ویژگیهای سلیمان در شعر سبک خراسانی

جدول شماره ۲: ویژگیهای سلیمان در شعر سبک خراسانی

ردیف	نام شاعر	ویژگیهای سلیمان	همجواران سلیمان و انتقال یافتگان از اسطوره جم به داستان سلیمان
۱	رودکی	شکوه شاهی	
۲	فردوسی	گذشتن سلیمان از کنار حوض کوش ساخت	
۳	فرخی	مرکب باد؛ ملک سلیمان؛ آصف؛ پیامبری؛ سیرت نیک؛ اعمال نیک؛ شاهی- پیامبری؛ فرمان داشتن؛ تخت سلیمان	فریدون
۴	عنصری	پیامبری؛ مرکب باد؛ تخت؛ کوشک یا قصر آگینه؛ دیو؛ انگشتی (خاتم)؛ جاه؛ مُلک؛ فرمانروایی بر جن و انس؛ اسیر کردن دیوان؛ فرمانروایی بر جن و دیو؛ سراپرده	ن
۵	منوچهری	دیو؛ انگشتی؛ ملک؛ داوود؛ ماهی سیری ناپذیر و بلعنده خوان سلیمان	ن
۶	لامعی گرگانی	آصف؛ بلقیس؛ قصر درخشان و آگینه؛ دیو؛ انگشتی	ن
۷	اسدی طوسی	ن	ن
۸	ازرقی	مرکب باد؛ تخت؛ خوان؛ آصف بن برخیا؛ فرمانروایی بر جن و انس؛ پری (=جن)	خورشید؛ ابراهیم
۹	ناصر خسرو	مرکب باد؛ شاهی- پیامبری؛ تخت؛ دیو؛ انگشتی؛ ملک؛ علم؛ زبان مرغان؛ مور؛ زندان سلیمان (=یمگان)؛ ملک سلیمان (=خراسان)، ایمان؛ حکمت	اسکندر
۱۰	قطران تبریزی	ملک سبا؛ آصف؛ پیامبری؛ شاهی- پیامبری؛ انگشتی؛ ملک؛ فرمانروایی بر جن و انس؛ داوود؛ فرمانروایی بر دیو و پری؛ علم؛ مشروعیت دادن، کامکاری	نوح؛ خورشید؛ ابراهیم
۱۱	ابوالفرج رونی	انگشتی؛ مرکب باد؛ ملک؛ مور و بردن پای ملخ به خوان سلیمان؛ شاه	فریدون

۱۲	فخرالدین اسعد	بلقیس؛ دیو؛ زبان مرغان.	ن
۱۳	مسعود سعد	لشکرشکنی؛ شکوه شاهانه؛ آصف بن برخیا؛ مرکب باد؛ تخت؛ دیو؛ انگشتی؛ داوود؛ مشروعیت بخشی؛ زبان مرغان؛ هدهد؛ حشمت؛ قوت؛ قدرت؛ رتبت؛ شاهی، جاه و مقام	ن
۱۴	ایران‌شان بن ابی‌الخیر	گذشتن سلیمان از کنار حوض کوش ساخت و دستور دادن به آصف تا شهری بر کنار آن بسازند و دور آب را دیوار کشند و در آن گنج‌ها مهر و موم بنهند تا دیگران بدان دست نیابند (= گنج سلیمان)	
۱۵	بانو گشسب نامه	ن	ن
۱۶	عثمان مختاری	ملک سبا؛ فرمانبرداری انس و جن؛ مرکب باد؛ تخت؛ دیو؛ انگشتی؛ درفش نهادن بلقیس پیش سلیمان؛ تناسخی بودن؛ ملک؛ دولت؛ شادروان؛ جهانگیری	مهر (= خورشید و نور)
۱۷	امیرمعزی	ملک سبا؛ آصف؛ پیامبری؛ مرکب باد؛ تخت بلقیس؛ شاهی - پیامبری؛ تخت؛ دیو؛ انگشتی؛ پادشاهی؛ فرمانروایی بر جن و انس؛ فرمانروایی بر دیو و پری؛ زبان مرغان؛ فر؛ هدهد؛ تاج؛ برگشتن آفتاب برای سلیمان از غرب؛ هنر؛ داوود؛ فرمان؛ معجزه، مُلک، دولت	اسکندر؛ فریدون؛ خضر؛ مهر (= محبت)؛ ابراهیم.

ما در این پژوهش تمام ابیات مرتبط با سلیمان را در دیوانهای شعرا تا قرن ششم برشمرده و آمارش را در جدول بالا آورده ایم منتهی برای نمونه برخی از ابیات نیز ذکر میگردند:

ورش به صدر اندرون نشسته ببینی جزم بگویی که زنده گشت سلیمان

پادشاهی: (دیوان، رودکی: ص ۴۸۲)

کارش چو کار آصف و امرش چو امر جم سهمش چو سهم رستم و سهم سفندیار

آصف وزیر سلیمان و فرمان داشتن از

سلیمان: (دیوان، فرخی: ص ۱۹۱)

سلیمان باد را گر بسته کردی به زیر تخت وقت ارتحالا،

مرکب باد و تخت سلیمان (دیوان،

عنصری: ص ۷۰)

خشم تو چون ماهی فرزند داوود نبی
 کاو بیوبارد جهان گوید که هستم گرسنه
 ماهی و خوردن خوان سلیمان (دیوان،
 منوچهری: ص ۸۷)

آب فسرده در آبگیر نگه کن
 همچو برآورده قبه‌ای ز قواریر
 صرح ممرّد گمان بردش همانا
 بلمقیس اکنون اگر بیند، شبگیر
 (دیوان، لامعی گرگانی: ص ۴۶)

روزی که چون سلیمان اهل زمانه را
 از روی فخر دادی بر پشت باد بار،

ج

در خدمت رکاب تو سر بر زمین نهاد
 خورشید ز آسمان چهارم هزار بار
 همجواری سلیمان و خورشید: (دیوان،
 ازرقی هروی: ص ۴۰)

اگر ویژگیهای اسطوره جم و داستان سلیمان در دو جدول شماره ۱ و ۲ مقایسه شود، ویژگیهای مشترکی چون «اسیر کردن دیوان، پادشاهی، شاه- ولی بودن، اقتدار، حشمت، فرمانروایی گسترده، ساماندهی شهرها، میرایی، گنجینه‌های پنهان، داشتن کاخ، گفتگو با خداوند، گناه کردن، فر و شکوه، تازه شدن بت پرستی و ابزارهای جادویی، بنیادیت‌ترین علل این همسانی و درآمیختگی است؛ اما، در تبادلهای فرهنگی، از علل دیگری میتوان یاد کرد: تعمد در درآمیختن این اسطوره و داستان برای حفظ فرهنگ (آمیختگی حکایتهای جمشید و انعکاس آن در ادبیات فارسی، دزفولیان و صحرایی: ص ۷۵)؛ کارکرد یکسان ذهن بشری (نگاهی به عناصر اسطوره‌ی جمشید بر اساس منطق مکالمه اساطیر، بهنام‌فر و رضادوست: ص ۱۲۴) و شرکت‌زدایی و مشروعیت بخشی به اساطیر خودی (بررسی متن شناختی جایگاه سلیمان در روند تکوین حماسه‌های ایرانی، قائمی: ص ۱۳۴).

جدول شماره ۳: درآمیختن جم با سلیمان و بسامد آنها

ردیف	نام شاعر	اثر	بسامد جم	بسامد آمیختگی جم و سلیمان	بسامد سلیمان	مجموع بسامد سلیمان
۱	رودکی	دیوان	۱	ن	۱	۱
۲	فردوسی	شاهنامه	داستان جم	ن	ن	ن
۳	فرخی	دیوان	۱۶	۶	۳	۹
۴	عنصری	دیوان	۴	۵	۵	۱۰
۵	منوچهری	دیوان	۳	۴	۴	۸

سطح فکری شعر خراسانی، بررسی موردی: اسطوره جم، تحولات و دگردیسی آن به سلیمان نبی (ع)/۱۵

۶	لامعی گرگانی	دیوان	۲	ن	۶	۶
۷	اسدی طوسی	گرشاسب‌نامه	اسطوره جم: زابلستان، هند و چین	ن	ن	ن
۸	ازرقی هروی	دیوان	۴	۲	۳	۵
۹	ناصر خسرو	دیوان	۸	۲	۲۹	۳۱
۱۰	قطران تبریزی	دیوان	۶	۱	۱۸	۱۹
۱۱	ابوالفرج رونی	دیوان	۳	۴	۲	۶
۱۲	فخرالدین اسعد گرگانی	ویس و رامین	۵	ن	۴	۴
۱۳	مسعود سعد سلمان	دیوان	۱۱	۴	۱۴	۱۸
۱۴	ایران‌شاه بن ابی‌الخیر	کوش‌نامه: جم در چین و بازماندگان وی تا فریدون	حقیقت	ن	ساختن حوض توسط کوش برای مصروعان و عبور سلیمان از کنار این حوض	۱
۱۵	بی‌نام	بانو گشسب نامه	۱	ن	ن	ن
۱۶	عثمان مختاری	دیوان	ن	۶	۱۰	۱۷
۱۷	امیرمعزی	دیوان	۱۹	۱۶	۴۱	۵۷

در تداوم این پژوهش، نکته مهم آن است که شاعران سبک خراسانی، جم را در اشعار سبک خراسانی در معنی سلیمان به کار می‌برند. ژرف‌اندیشی در مندرجات جدول شماره ۳ بیانگر این نکته است که سلیمان از نظر فراوانی در گذر زمان در شعر فارسی بر جم پیشی

میگیرد و جم با آن قدمت، اهمیت موضوع، گستردگی عناصر و تنوع فرهنگی اقوام ایرانی از سلیمان باز میماند.

۴- بحث و استدلال

گرچه سلیمان در شعر سبک خراسانی از نظر بسامد از جم پیشی میگیرد، اما تعمق در اجزا، عناصر و همجواران این دو داستان حکایت از انتقال یافتن عناصر و همجواران اسطوره جم به داستان سلیمان دارد. در واقع در این تبادل فرهنگی داستان سلیمان متأثر از اسطوره جم میگردد. اشعار پارسیگویان سبک خراسانی در ذیل مؤید این نکته است:

جدول شماره ۴: اجزا، عناصر، زیرشاخه‌ها و همجواران انتقالی اسطوره جم به

داستان سلیمان

ردیف	نام شاعر	اجزا، عناصر، زیرشاخه‌ها و همجواران جم	انتقال یافتن اجزا، عناصر و همجواران جم به داستان سلیمان
۱	منجیک ترمذی	ن	-
۲	رودکی	ن	-
۳	فردوسی	خورشید (ج ۱: ۴۴) / غرور (ج ۱: ۴۵)، فریدون	-
۴	فرخی	اسکندر (۱۰۷) / خورشید (۲۲۰) / فریدون (۳۸۷)	فریدون (۲۲۲)
۵	عنصری	ن	-
۶	منوچهری	نوح (۲۱۳)	-
۷	لامعی گرگانی	ن	-
۸	اسدی طوسی	ن	-
۹	ازرقی	ن	خورشید (۴۰) / ابراهیم (۵۹)
۱۰	ناصر خسرو	مشروعیت دادن (۸۰)	خراسان ملک سلیمان (۷۹) / اسکندر (۵۰۶)
۱۱	قطران تبریزی	ن	مشروعیت دادن سلیمان (۵) / نوح (۱۰۲)
۱۲	ابوالفرج رونی	ن	-
۱۳	فخرالدین اسعد	ن	-
۱۴	مسعود سعد	نور (۲۷۹)	-

۱۵	ایران‌شان بن ابی‌الخیر	ابراهیم (۳۷۳) / مهر: محبت (۳۷۱)	عبور سلیمان از حوض کوش ساخت (۶۸۲-) ۶۸۳ و ساختن شهری کنار آن
۱۶	بانو گشسب نامه	ن	-
۱۷	عثمان مختاری	ن	نور (۳۱۷) / مهر (۳۱۷)
۱۸	امیرمعزی	خضر (۱۳۸)	خضر (۴۲۵)، مهر = محبت (۵۲۸)

بنابر جدول شماره ۴، اگر داستان سلیمان آینه‌ای برای شناختی تازه و بازنمایی اسطوره جم در شعر سبک خراسانی باشد، این آینه، اجزاء، عناصر و همجواران برگرفته از اسطوره جم را بدین قرار خواهد نمایاند: مشروعیت دادن، نور، خراسان و فارس به منزله ملک جم، بزم، باغ، زیبایی، خورشید، همجواران سامی همچون «ابراهیم، خضر و نوح»، همجوار یونانی مانند: «اسکندر» و مجاور ایرانی مثل «فریدون» و ایزد ایرانی موسوم به «مهر».

۵- نتیجه:

۱- ویژگیهای جم در شعر سبک خراسانی بدین قرار است: فرزند طهمورث، ساغر شراب جمشیدی، پادشاه، میرا، با حشمت، دارنده کردار و سیرت نیک، اهل بزم، شهریار- ولی، بزرگی، توانایی، سازنده ایوان مدائن، فرمانروای جهان، صاحب مرتبه، گذارنده جشن سدها، نوروز نهادن، میخوارگی، پدر می، با عزت و افتخار، یل، مشروعیت بخش، بنیان‌گذار شهر پیکند، نامدار، تنها از جهان رونده، زیبا، بیدار، عمر طولانی، پادشاهی طولانی، اسیر کردن دیوان، گوهر خود را بر باد دادن، جنگاور، دارنده فرّ و شکوه و صاحب جام اسرار نمای، همجواری با قباد، قارون، اسکندر، نوح، خضر، کیخسرو، هوشنگ، کیکاووس، فریدون، ضحاک، مهر، خورشید و نور.

۲- خصوصیات سلیمان به استناد اشعار سبک خراسانی بدین ترتیبند: با شکوه، عبور کننده از کنار حوض کوش ساخت، دارنده مرکب باد، مُلک سلیمان، داشتن وزیری به نام آصف بن برخیا، پیامبر، نیک سیرت، نیک کردار، صاحب فرمان، تخت، دارنده قصر آگینه، فرمانروایی بر دیو، صاحب انگشتری، اسیر کردن دیوان، سراپرده سلیمانی، فرزند داوود، ماهی بلعنده خوان سلیمانی، بلقیس، خراسان مُلک سلیمان، با ایمان، با حکمت، شاه- پیامبر، داننده زبان مرغان و موران، یمگان زندان سلیمان، مُلک سبا، مشروعیت دادن، لشکرشکنی، هدهد، با قوت، با قدرت، صاحب مرتبه، مور و خوان سلیمان، گنج سلیمان، جهانگیری، تناسخی بودن، با هنر، با دولت، صاحب اعجاز، مجاورت با خورشید، نور، نوح، اسکندر، ابراهیم، فریدون.

۳- جم با سلیمان در می‌آمیزد.

۴- سلیمان از نظر بسامد بر جم پیشی می‌گیرد.

۵- اجزاء، عناصر و همجواران جم به صورت ضمنی، مراعات النظیر به داستان سلیمان منتقل می‌گردد: جم و سلیمان در قرن سوم و چهارم با ویژگی‌هایی مستقل در شعر سبک خراسانی ظهور می‌یابند اما از قرن پنجم اجزاء، عناصر و همجواران جم به صورت مختلف بدین قرار به داستان سلیمان انتقال می‌یابند: سیرت نیک، کردار نیک، تخت، مشروعیت بخشی، شاه-ولی بودن، جنگاوری (باهنر بودن)، خراسان مُلک سلیمان (خراسان ملک جم)، بنیاد نهادن شهرها، اسیر کردن دیوان، اقتدار در پادشاهی، همجواری با فریدون، ابراهیم، اسکندر، نوح، خضر و مهر.

۶- اجزاء، عناصر و همجواران اسطوره جم به دلیل قدمت این اسطوره، اهمیت موضوع، گستردگی عناصر، تنوع فرهنگ اقوام ایرانی و انعطاف‌پذیری ذاتی اساطیر به داستان سلیمان انتقال می‌یابد و در این تبادل فرهنگی داستان سلیمان با تأثیرپذیری از اسطوره جم و بنا بر دلایل فوق، وام‌گیرنده به شمار می‌آید.

منابع فارسی

- آثارالباقیه، بیرونی. (۱۳۸۰ش). تصحیح پرویز ادکایی، تهران: میراث مکتوب.
- «آدم»، مجتبیایی، فتح‌الله. (۱۳۷۴ش). *دایرةالمعارف بزرگ اسلامی*، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- *آفرینش و تاریخ*، مقدسی، مطهر بن محمد. (۱۳۸۶ش). ترجمه محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران: آگاه.
- «آمیختگی حکایت‌های جمشید و سلیمان و انعکاس آن در ادبیات فارسی»، دزفولیان، کاظم و قاسم صحرایی. (۱۳۸۹ش). *مجله مطالعات ایرانی دانشکده ادبیات و علوم انسانی*، کرمان: دانشگاه شهید باهنر، شماره ۱۸.
- *اخبارالطوال*، دینوری، احمد بن داوود. (۱۳۶۴). ترجمه محمد مهدوی دامغانی، تهران: نی
- *اسطوره*، روتون، ک. (۱۳۷۸). ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران: مرکز
- اسطوره جمشید با نگاهی به سرگذشت سلیمان نبی»، مدرسی، فاطمه. (۱۳۸۵ش). «*مجله دانشگاه ادبیات و علوم انسانی*، اهواز: دانشگاه شهید چمران، شماره ۴
- *اسطوره و واقعیت*، الیاده، میرچه. (۱۳۹۱ش). ترجمه مانی صالحی علامه، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.
- *بانوگشسب‌نامه*. (۱۳۸۲ش). تصحیح روح‌انگیز کراچی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- «بررسی متن شناختی جایگاه سلیمان در روند تکوین حماسه‌های ایرانی»، قائمی، فرزاد. (۱۳۹۳ش). *متن‌شناسی ادب فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی*، اصفهان: دانشگاه

اصفهان، شماره ۴.

- **بندھشن**، فرنېغ دادگي. (۱۳۶۹ش). گزارش مهرداد بهار، تهران: توس.
- **پژوهشی در قصه سلیمان و بلقیس**، ستاری، جلال. (۱۳۸۱ش). تهران: مرکز
- **تاریخ الرسل و الملوك**، طبری، محمد بن جریر. (۱۹۶۰م). تصحیح ابوالفضل ابراهیم، مصر: دارالمعارف.
- **تاریخ بلعمی**، بلعمی، ابوعلی محمد بن محمد. (۱۳۸۳ش). به تصحیح محمدتقی بهار، کوشش محمد پروین گنابادی. تهران: زوآر.
- **تاریخ پیامبران و شاهان**، حمزه اصفهانی. (۱۳۶۷ش). ترجمه جعفر شعار، تهران: امیرکبیر.
- **تاریخ ثعالبی، ثعالبی**، عبدالملک بن محمد. (۱۳۶۸). ترجمه محمد فضایی، تهران: قطره
- **تجارب الامم**، مسکویه، ابوعلی. (۱۳۶۶ش). ترجمه ابوالقاسم امامی، تهران: سروش.
- «جمشید»، بهرامی، عسگر. (۱۳۸۹). **دایره المعارف بزرگ اسلامی**، ج ۱۸، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.
- **حماسه سرایی در ایران**، صفا، ذبیح الله. (۱۳۸۷). تهران: فردوس
- **داستان گرشاسب، طهمورث و جمشید، گلشاه و متن های دیگر**، مزدپور، کتایون. (۱۳۷۸). تهران: آگاه
- **دیوان**، ابوالفرج رونی. (۱۳۴۷ش). به کوشش محمود مهدوی دامغانی، تهران: کتابفروشی باستان.
- **دیوان**، ازرقی هروی. (۱۳۳۶ش). به تصحیح سعید نفیسی، تهران: زوآر.
- **دیوان**، امیرمعزی. (۱۳۱۸ش). به اهتمام عباس اقبال، تهران: کتابفروشی اسلامیة.
- **دیوان**، رودکی. (۱۹۵۸م). کوشش عبدالغنی میرزایف، استالین آباد: نشریات دولتی تاجیکستان.
- **دیوان**، عثمان مختاری. (۱۳۸۲ش). تصحیح جلال الدین همایی، تهران: علمی و فرهنگی.
- **دیوان**، عنصری. (۱۳۴۲ش). کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: کتابخانه سنایی.
- **دیوان**، فرخی. (۱۳۸۸ش). کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: زوآر.
- **دیوان**، قطران تبریزی. (۱۳۳۳ش). کوشش محمد نخجوانی، تبریز: چاپخانه شفق.
- **دیوان**، لامعی گرگانی. (۱۳۱۹ش). تصحیح سعید نفیسی، تهران: چاپخانه ایران.
- **دیوان**، مسعود سعدسلیمان. (۱۳۹۰ش). تصحیح محمد مهیار، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- **دیوان**، منوچهری. (۱۳۴۷ش). کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: زوآر.
- **دیوان**، ناصر خسرو. (۱۳۶۸ش). تصحیح مجتبی مینوی - مهدی محقق، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- روز هرمزد ماه فروردین، میرزای ناظر. (۱۳۷۳). تهران: طوس
- «سلیمان در ادب پارسی»، انزایی نژاد، رضا (۱۳۶۸ش). **جستارهای ادبی مجله دانشکده ادبیات مشهد**، مشهد: دانشکده ادبیات و علوم انسانی، شماره ۱

- **شاهنامه**، فردوسی. (۱۳۸۶ش). کوشش جلال خالقی مطلق، ج ۱، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- «شاهنامه و موضوع نخستین انسان»، خالقی مطلق، جلال. (۱۳۶۲ش). **ایران نامه**، سال ۲، شماره ۲.
- **شرح احوال و اشعار شاعران بی‌دیوان قرن‌های ۳، ۴ و ۵**، مدبری، محمود. (۱۳۷۰ش). تهران: پانوس.
- **شهرستان‌های ایران**. (۱۳۶۸). ترجمه احمد تفضلی، به کوشش محمدیوسف کیانی، تهران: جهاد دانشگاهی.
- **فارس‌نامه**، ابن بلخی. (۱۳۷۴ش). به کوشش منصور رستگاه رضایی، شیراز: بنیاد فارس‌شناسی.
- **فرهنگ عبری-فارسی**، حیییم، سلیمان. (۱۳۴۴ش). تهران: برادران القانیان.
- **الفهرست**، ابن ندیم. (۱۳۶۶ش). ترجمه محمدضا تجدد، تهران: امیرکبیر.
- **الکامل** ابن اثیر. (۱۴۰۲ق).، بیروت: دارصادر.
- **کوش نامه**، ایرانشان بن ابی الخیر. (۱۳۷۷ش). تصحیح جلال متینی، تهران: علمی.
- گائدها. (۱۳۰۵ش). **به گزارش ابراهیم یوردادود**، بمبئی: انتشارات انجمن ایران بمبئی و ایران لیگ.
- **گرشاسب‌نامه**، اسدی طوسی. (۱۳۱۷ش). به کوشش یغمایی، تهران: بروخیم.
- مجمل‌التواریخ والقصص. (۱۳۱۸ش). **تصحیح ملک‌الشعرا بهار**، تهران: کلاله خاور.
- **المسالك والممالك**، اصطخری. (۱۳۷۳ش). به کوشش ایرج افشار، تهران: موقوفات ایرج افشار.
- **المعارف**، دینوری، ابومحمد عبدالله بن مسلم. (۱۹۶۰م). تصحیح ثروت عکاشه، قاهره: دارالکتب المصریه
- **المعرب من الکلام الاعجمی علی حروف المعجم** جوالیقی. (۱۹۶۶م).، تصحیح احمد محمدشاکر، تهران
- **مقدمه‌ای بر دین ایران باستان**، مالاندرا، ویلیام. و. (۱۳۹۱ش). ترجمه خسرو قلی‌زاده، تهران: کتاب پارسه.
- **مینوی خرد**. (۱۳۶۴). ترجمه احمد تفضلی، تهران: توس
- **نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار**، کریستن سن، آرتور. (۱۳۸۶ش). ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی؛ ج ۱ و ۲. تهران: نشر چشمه.
- **واژه‌های دخیل در قرآن مجید**، جفری، آرتور (۱۳۷۲ش). ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: توس.
- **وزیدگی‌های زادسپرم**، جوان جمان. (۱۳۸۵ش). به کوشش محمدتقی راشد محصل، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- **وندیداد**، رضی، هاشم. (۱۳۸۵ش). ج ۱، تهران.
- **ویس و رامین**، فخرالدین اسعد گرگانی. (۱۳۸۹ش) تصحیح محمد روشن، تهران: صدای معاصر.

- یسنا. (۱۳۴۰ش) *به گزارش ابراهیم یورد/وود* ، تهران: ابن سینا.
- یشتها. (۱۳۰۸ش) *به گزارش ابراهیم یورد/وود* ، بمبئی: انتشارات انجمن ایرانی بمبئی و ایران لیگ.

Altiranisches wörterbuch , Bartholomae, Ch. (۱۹۶۱).Berlin.

Hebrew And English Lexicon , Gesenius, William. (۱۹۰۶).Boston

Iranisches Namenbuch ,Justi, F. (۱۸۹۵). Marbury.

Judaica. (۲۰۰۷). Voloume ۱۸.

Yama/ Yima/ Jamšed, king of Paradise of the Iranans, Humbach, H.

(۲۰۰۲). *Yervsalem Studies of Arabic and Islam*.